

Ailede Demokratik Sosyalleşme

• Dr. Abdulvahap ÖZPOLAT*

Öz

Çağımızın yükselen değeri ve etkili bir toplumsal değişme faktörü olarak demokrasi, bireysel boyuttan toplumsal örgütlenme ve siyasal sistemin işleyişine kadar hayatın birçok alanını derinden etkilemektedir. Bununla birlikte, ancak bireysel düzeyde benimsenmesiyle güçlü ve kalıcı olabilen demokrasinin yaşaması, onun gerektirdiği bilgi, beceri ve değerlerin çocukların sosyalleştirilmeleri sürecinde esas alınmasına bağlıdır. Sosyalleşme, hayatın bütün alanlarında yaşanan bir süreç olsa da önemli ölçüde aile ortamında ve aile bireyleriyle yaşanan etkileşim sonucunda gerçekleşir. Çağın geçerli paradigması olarak demokrasinin de gerektirdiği yeterlilikler çocuğun sosyalleşmesinde giderek artan bir ihtiyaç hâline gelmektedir. Bu durum, toplumun temelini oluşturan bir kurum olarak ailenin de yapı ve işlev boyutunda kendini demokrasiye uyarlamasını gerektirmektedir. Bunun özellikle, çocuğun kimliğinin inşasında, aile içi iletişimde ve karar verme sürecine katılmasında dikkate alınması önem taşımaktadır. Literatür taraması tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada, ailedeki sosyalleşme sürecinde demokratik beceri ve değerlerin esas alınmasının önemi ile bunun nasıl gerçekleştirilebileceği açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Aile, eğitim, sosyalleşme, demokrasi, katılım, demokratik sosyalleşme.

Abstract

Democratic Socialization in Family

Democracy as a rising value of our age and an important factor of social change, deeply effects many fields of life from individual to social organizations, even the course of political system. Nonetheless, survival of democracy which can be potent and permanent only if experienced at the individual level requires its envisaged knowledge, skills and values to be the base in the socialization process of children. Although socialization is a process realizing in all fields of life, it significantly occurs in the family and in the interaction between the family members. The qualifications required for democracy as a valid paradigm of the age become more necessary for the socialization of children. This issue requires the structural and functional adaptation of family as an institution forming the base of the society. It is critically important to consider this issue especially in terms of the development of identity, family intercommunication and decision-making skill of the child. In this study, which is based on screening technique, it is aimed to discuss the significance of taking the democratic skills and values as a basis in the socialization process of the family and the realization of this.

Keywords: Family, education, socialization, democracy, inclusion, democratic socialization.

(*) Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Üyesi ve Kurul Başkan Yardımcısı.

Giriş

İnsan hayata zekâ ve yetenek açısından sıfır noktasında başlamamakla birlikte, insan olarak yaşamını sürdürebilmek için gerekli olan bilgi ve becerilere doğuştan sahip değildir. Doğuştan sahip olduğu zekâ ve yeteneğin potansiyel durumdan bilgi, beceri, değer ve davranış boyutuna taşınabilmesi ve kendi özgünlüğünü koruyarak yaşadığı toplumun uyumlu bir üyesi hâline getirilebilmesi için insanın sosyal bir ortamda yetiştirilmesine ihtiyaç duyulur. Doğumdan ölüme kadar insanın bütün yaşamını kuşatan bu sürece sosyalleşme denir. Çocukluk ve gençlik döneminde daha yoğun olan bu süreç, her insanın bir biçimde kendisine yönelttiği “Diğer insanlar ve doğa ile birlikte yaşamayı nasıl sağlayabilirim?” sorusuna kendi doğasından ve toplumdan aldığı cevabın ifadesidir.

Bireyin sosyalleştirilmesi konusu bütün zamanlarda aile, toplum ve devlet için öncelikli konulardan biri olmuştur. Başta aile olmak üzere bütün sosyal kurumların etkili rol oynadığı sosyalleşme sürecinin başarılı işlemesi bireyi hayatta başarılı, mutlu ve topluma yararlı kılar. Sosyalleşme süreci çoğunlukla ailenin, toplumun ve devletin bireyden beklentilerini öne çıkaran bir çerçeveden oluşsa da bazen bunların dışında kimi faktörlerin de bu süreçle ilişkin öncelikleri belirlediği görülür. Bu faktörler, toplumların üretim ve tüketim biçimlerini, örgütlenme modellerini, düşünme yöntemlerini ve sosyal ilişkilerini etkiledikleri gibi bireylerin düşünce, değer ve davranışlarını da etkileyerek sosyalleşme için gerekli olan yeterliliklerin nitelik ve niceliğini de değiştirirler.

Bireysel ve toplumsal hayatımızı âdeta kuşatan demokratikleşme, bilişim ve küreselleşme günümüzde etkili olan toplumsal değişme dinamikleridir. Bir hayat tarzı sunması nedeniyle demokrasi, bireyin yaşam tarzını ve toplumsal hayatını daha

yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla bağımsız bir değişken olarak demokrasi, hayatımızın birçok yönünü etkilediği gibi sosyalleşme biçimimizi de etkilemektedir.

Demokrasinin birçok toplumda yükselen bir değer, kabul gören bir siyasal sistem ve bir yaklaşım biçimi hâline gelmesi nedeniyle siyaset, eğitim, hukuk vb. sosyal kurumların demokrasinin paradigmasına uygun olarak yeniden yapılandırıldığı, vatandaşların da demokrasinin ilkeleri doğrultusunda yetiştirildiği görülür. Bu kapsamda toplumun temelini oluşturan bir sosyal kurum olarak ailede de çocuk eğitimi ve sosyal ilişkiler demokrasinin etkisinde yeniden şekillenmektedir. Aile kurumunun yapısı geleneksel biçiminden farklılaşmakta ve hemen hemen bütün aile tiplerinde ilişkiler giderek demokratikleşmektedir.

Ülke olarak iki yüzyıllık demokratikleşme sürecinin ulaştığı noktada demokratik rejimin demokratik toplumu, demokratik toplumun demokratik aileyi, demokratik ailenin de demokratik bireyi/vatandaşı meydana getirdiği; bir siyasal rejim, bir yaşam biçimi ve değer felsefesi olarak demokrasinin hem yönetim hem toplum hem de bireysel boyutta giderek kökleşmekte olduğu görülür. Gelecekte daha fazla oranda hayatımızı kuşatması beklenen demokrasi kültürüne uygun nesiller yetiştirebilmemiz için aile ortamında küçük yaşlarda çocuklarımızın sosyalleşmesini sağlamamız büyük önem taşımaktadır. Yetişkinlerin bu süreçte “nelere dikkat etmeleri gerektiği, demokrasinin ilke ve kurallarına uygun bir sosyalleşme için çocuklara öncelikle hangi değerleri ve becerileri kazandırılması gerektiği” sorularına cevap aramak için yapılan bu çalışmada “**tarama tekniği**” kullanılmıştır.

Demokratik Sosyalleşme

Sosyalleşme, bireyin çeşitli bilgi, beceri, değer ve davranışlar edinerek içinde bulunduğu ortamın

mevcut kültürünü; toplumun örgütlenme, iş bölümü, üretim ve tüketim biçimlerinin gereklerini bilmesi ve buna katılma çabası içinde olmasıdır (Özpolat, 2009: 249-266). Doğan (2009: 85)'in Rocher'den aktardığı tanıma göre sosyalleşme, "İnsanın, tecrübelerinin ışığında kişiliğinin doğal yapısı ile yaşadığı toplumun sosyo-kültürel öğelerini yaşama sırasında içselleştirdiği ve insani kişiliğinin farkına vardığı, bunun yanı sıra anlamlı toplumsal görevlerle yaşamak zorunda olduğu toplumsal çevreye uyumunu sağlayan bir süreçtir." Marshall (1999: 760)'a göre de toplumsallaşma, "gerek toplumun norm ve değerlerini içselleştirerek gerekse toplumsal rolleri (işçi, arkadaş, yurttaş vb. olarak) yerine getirmeyi ve toplumun üyesi hâline gelmeyi öğrenme sürecidir." Demokratik sosyalleşme ise alternatif bir sosyalleşme modeli iddiası içermeksizin bireyin yetiştirilmesi sürecinde demokrasi kültürünün gerektirdiği bilgi, beceri, değer, tutum, ilke ve kuralları yeteri kadar dikkate almaktır. Demokratik sosyalleşmeden kastımız ailede çocuğa demokrasi bilgisi verilmesinden çok, ona demokratik davranılarak demokrasiyi öğrenmesini ve yaşamasını öğretmektir.

İnsanın toplumsallaşma serüveni doğumundan ölümüne kadar devam eder. Bu yönüyle denilebilir ki hayat, öğrenerek, değişerek, gelişerek sosyalleşmektir. Belli bir kültür ortamında yetişkinlerin tesirinde toplumsallaşan çocuk, zamanla kendini o kültürün ve toplumun bir parçası olarak görmeye başlar, üstlendiği çeşitli rollerle söz konusu toplumun birikimini sonraki kuşaklara taşır. Sonuçları ve bireyi aşan boyutu itibarıyla sosyalleşme, insanlığın her türlü birikiminin öğrenilerek yaşatılması; yeni kuşakların önceki kuşaklardan uygarlığı öğrenmesi ve sonraki kuşaklara aktarmasıdır. Kuşaktan kuşağa devam eden bu kültürel transfer, uygarlığın hayat kaynağını oluşturur. Buna göre diyebiliriz ki insanın sosyalleşebilme ve sosyalleş-

tirebilme yeteneği uygarlık dediğimiz birikimi meydana getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında birey, toplum, kültür ve uygarlık karşılıklı birbirlerini mümkün kılan unsurlar olarak değerlendirilir. Erpal (1949: 52-56), birey ve sosyal şartlar arasındaki ilişkinin önemini şöyle vurgular: "Toplum bizim dışımızda olmaktan çok bizim içimizdedir. Her keşfin yapılabilmesi, her büyük adamın yetişmesi için bazı sosyal şartlara ihtiyaç olduğuna şüphe yoktur; çölde ne sonsuz küçükler hesabı keşfedilebilir ne de dokuzuncu senfoni bestelenebilirdi." Olumlu sosyal şartların birey üzerindeki olumlu etkisinin aksine, bireyin içinde doğup büyüdüğü sosyal çevrenin sağlıklı sosyalleşme için elverişli olmaması, onun doğuştan getirdiği zekâ ve yeteneğin yeteri kadar gelişme imkânı bulamamasına ya da kötü amaçlı kullanılmasına neden olabileceğini içerir.

Bir etkileşim ve öğrenme süreci dâhilinde ömür boyu devam eden, ancak, olgunluk çağından itibaren hızı azalan ve niteliği değişen sosyalleşme, öncelikle çocukluk ve ergenlik döneminde büyük önem taşır. Bu önem kültürümüzde "Ağaç yaş iken eğilir." atasözünde karşılığını bulur. "Sosyalleşme çocukta kendine güven duygusunu geliştirir. Çocukta kendine güven duygusu, onun olumsuz bir vaziyet alışla diğer insanlardan kaçıp kendi başına hodbin ve hiçbir şey öğrenemez bir varlık olarak yaşamasına veya mevcut otoriteye kayıtsız şartsız boyun eğerek silik bir varlık olarak yaşamasına engel olur. Sosyalleşme bir vicdan teşekkülüne hizmet eder; bu sayede çocuk hem kendi fikir ve ihtiyaçlarını kontrol eder hem de toplumdaki mevcut değer ve kurallara uygun davranış şekilleri geliştirebilir" (Ergün, 1994: 40).

Bireyin sosyalleşmesinde bütün toplumsal kurumların etkisi olmakla beraber birer sosyal ortam ve bilgi-kültür kaynağı olması nedeniyle çoğunlukla aile, okul, arkadaş grubu, iş çevresi; çeşitli dinî, fikrî, kültürel ve mesleki grupların etkisi olmaktadır.

Bunlardan özellikle aile, bireyin ilk ve hayat boyu devam eden sosyalleşme kaynağı olması açısından büyük önem arz etmektedir. Ailede de genellikle annenin sosyalleştirici etkisi, ailenin diğer bireylerine oranla daha güçlüdür. Bebeklik ve erken çocukluk döneminde çoğunlukla aile bireylerinden etkilenecek toplumsallaşan çocuk, zamanla okul, iş, sosyal gruplar ve değişik ortamlarda yaşadığı ilişkilerle sosyalleşmesini sürdürür.

İki önemli sosyalleştirme kurumu olarak aile ve okul, çocuğun ihtiyacı olan sosyalleşme mesajlarını seçerken genellikle çağın yaşayan, itibar edilen, kullanım değeri olan bilgi, beceri, değer ve davranışların kazandırılması perspektifinden hareket eder. Başka bir ifadeyle bir toplumdaki sosyalleşme sürecinin içeriğini toplumun/dönemin paradigmaları belirler. Bu bağlamda beceri boyutunda, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, problem çözme, karar verme, araştırma yapma, sosyal ve siyasal katılım, grupla çalışma, gözlem yapma, girişimcilik, iletişim ve empati kurma, bilgi teknolojilerini kullanma, değişim ve sürekliliği algılama, dili doğru, güzel ve etkili kullanma; değer boyutunda ise, adil olma, dürüstlük, barışseverlik, çalışkanlık, dayanışma, farklılıklara saygı, hak ve özgürlüklerini bilmek ve korumak, başkalarının haklarına saygı duyma, sorumluluklarının bilincinde olma, hoşgörülü olma, uzlaşmaya ve değişime açık olma, ön yargı ve ayrımcılıklarla mücadele, eşitlik, sevgi, doğal çevreye duyarlılık, vatanseverlik, yardımseverlik, kültürel mirasa duyarlılık gösterme gibi yeterliliklerin önem kazandığı görülür. Ana hatlarıyla demokrasi kültürü ve değerleri ile ilgili yeterlilikleri esas alması nedeniyle “**demokratik sosyalleşme**” olarak nitelediğimiz bu sosyalleşme yaklaşımı, çağımız insanının temel ihtiyaçlarındandır. Küçük yaşlarda aile ortamında temelleri atılması gereken bu sosyalleşme çerçevesiyle demokrasi, ancak birey ve toplum düzeyinde bir kültüre dönüşebilecektir.

Demokratik sosyalleşme, bireye demokratik kültürün, değerlerin, becerilerin ve tutumların kazandırıldığı, yani demokrasiyi özümsemiş bireyi ve toplumu yetiştirmeyi hedefleyen sosyalleşmedir. Demokratik sosyalleşme, bireylerin demokratik süreçlere hem siyasal sistem hem toplumsal hayat hem de bireysel yaşantı boyutunda katılması; tercihlerinde, kararlarında ve ilişkilerinde demokrasiyi referans almasıdır. Demokrasiye dayalı bir sosyalleşme, insana dair **doğal olanı, insanlık hâllerini ve birlikte yaşamak için gerekli olan bilgi, beceri, değer ve tutumları** hesaba katan bir sosyalleşme yaklaşımıdır. Bu nedenle demokrasiye dayalı sosyalleşme idealden çok realiteyi esas alır. Toplumumuzda yaygın olan sosyalleşme anlayışında ise mükemmellik hedefi baskındır. Sosyalleştirmenin öncelikli amacı bireye devlet, toplum ve aile için üstlenmesi gereken rol ve sorumlulukları öğretmektir. Amaç kusursuz bireyler yetiştirmektir. Demokratik sosyalleşmede ise doğruya ve yanlışa, iyiye ve kötüye, güzele ve çirkine ilişkin sonucu tayin eden önemli faktörlerden biri, durumsallık ilkesidir. Yani koşullar önermelerin doğruluk ve yanlışlık derecelerini etkileyebilir. Buna göre, her görüş, içinde yanlışlık ihtimali olan bir doğru olabileceği gibi içinde doğruluk ihtimali olan bir yanlış da olabilir. Esnek bir zihinsel yapıya hizmet eden bu bakış açısı, demokratik sosyalleşmenin gerektirdiği birçok beceri ve değerlerin özünü oluşturur.

Demokratik sosyalleşme bireyin diğer insanlarla ilişkilerinde “**doğal olanı**”ı esas alır. Her bireyin, insan olarak kendi türünün bütün özelliklerini taşıdığı ve bu nedenle evrensel insanlık ailesinin ayrılmaz bir parçası olduğu ve aynı zamanda kendisini diğer insanlardan bir ölçüde farklı ve özgün kılan bir yönünün bulunduğu realitesini kabul eder. Bu ilkedен hareketle demokratik sosyalleşme hem evrensel ilke ve değerleri hem de bireysel hak, özgürlük ve sorumluluğu dikkate alır.

Demokratik sosyalleşme bireye ilişkin hak-görev dengesini esas alır. Bu sosyalleşme anlayışı bireyin ailesine, topluma, devlete, genel olarak insanlığa ve doğaya karşı hem görevlerini hem de haklarını bilmesini gerektirir. Hak ve görev madeni bir paranın iki yüzü gibidir. Bir tarafın varlığı diğerinin varlığıyla anlam kazanır. Bu nedenle hak veya görevden birinin diğerine feda edilmesi sosyal dengeyi bozar. Ancak, insanlık tarihine bakıldığında bireylerin sosyalleşme sürecinde her zaman hem “**hak**” hem de “**görev**” boyutuna vurgu yapıldığını söylemek zordur. Bu bağlamda dengenin çoğu zaman “görev” lehine bozulduğu ve “görev”i esas alan sosyalleştirme eğiliminin daha ağır bastığı görülür. Bu durum Türk toplumu dâhil birçok toplumda hâlâ devam etmektedir.

Hak ve özgürlükleri geri plana iterek bireyin görev ve sorumluluklarını katı bir şekilde öne çıkaran sosyalleştirme anlayışının altında yatan nedenlerden biri, otoritenin sarsılması ve otorite kaynağının egemenlik alanının daralması kaygısıdır. Özellikle baskıcı ailelerde ebeveyn otoritesinin korunması ve aynı nitelikteki sosyal gruplarda da liderin otoritesinin korunması çabası hak ve özgürlüklere dayalı değerlerin geri plana itilmesini gerektirmiştir. Bu ve benzeri kültürel nedenlerin yanında, bu bağlamda siyasi nedenlerin de etkili olduğu söylenebilir. Hak ve özgürlüklerinin farkında olarak sosyalleşen bireylerin, devletin geniş hükümlerlik yetkilerini sorgulayacağı, böylece onun otoritesini sarsacağı kaygısı, eskisi kadar olmasa da demokratik eğitim ve demokratik sosyalleşme önünde bir zihniyet sorunu olarak varlığını korumaktadır. Özellikle totaliter yönetimlere sahip toplumlarda hak ve özgürlük bilgisine dayalı sosyalleşme talebi, devlet açısından siyasi sonuçları da olan ciddi bir sosyal risk olarak algılanmaktadır. Bu risk, çoğu zaman bu tür devletlerin eğitim politikaları, öğretim programları ve uygulamalarında bireyin hak ve özgürlüklerini,

görev ve sorumluluklarının gölgesinde bırakan yaklaşımların izlenmesine neden olmaktadır.

Demokratik sosyalleşme bir haktır. Bu sosyalleşme biçimi, insanlığın ortak paydasını esas alır, ancak bireyin özgün ve farklı oluşunu da bir “**hak**” olarak kabul eder. Bu, “**farklı olma hakkı**”dır. Farklı olma hakkının bilincinde olmak ve onu koruyup geliştirmek demokratik sosyalleşmenin temelini oluşturur. Buna göre her insan sevebilir, ama herkes aynı yemeği, aynı şehri, aynı kitabı, aynı lideri sevmek zorunda değildir. Herkes düşünebilir ama herkes aynı görüşte olmak zorunda değildir. Her insan inanabilir, ama herkes aynı dine, aynı mezhebe, aynı toteme inanmak zorunda değildir. Bu hak aynı zamanda farklı etnik kökene, kültürel yapıya, siyasi tercihe, politik ve felsefi görüşe, sosyal gruba vb. ait olmayı da içerir. İnsanın farklı olma hakkı, şahsiyet oluşturabilmenin, hayata anlam katabilmenin, kimlik kazanabilmenin temel şartıdır. Bu hak, yaşama hakkı dışında inanma, düşünme, ikamet etme, seyahat etme gibi hakların da temelini oluşturur.

Bireylerin ve çeşitli grupların farklı olma haklarının inkârı, bütün totaliter yönetimlerin genel politikasıdır. Bu yönetimler inanç, kültür, siyasi düşünce ve etnik kökene dayalı farklılıkları, sosyal kontrolü zorlaştırıcı, onun maliyetini artırıcı bir faktör, dolayısıyla da bir tehdit olarak görürler. Bu nedenle, farklı olana, kendisine benzeme dışında başka seçenek tanımazlar. Oysa ki aşırı benzeşim yoluyla sağlanan yapay “**biz**” duygusuyla toplumda güven ve güvenlik tesis edilemeyeceği gibi bu süreçte tekilin, farklı olanın ötekileştirilmesinin, yadsınmasının toplumda yarattığı mağduriyet ve kampaşma insanlık açısından daha büyük riskler içermektedir.

Demokratik sosyalleşme, bireyi aydınlatma, onun duygu ve zihin dünyasında farklı olana, öte-

kine saygı temelinde bir kabul alanı yaratma sürecidir. Çeşitli şekillerde öteki hakkında yaratılan olumsuz imajları ve ön yargıları değiştirmedir. Bu belki de sosyalleşmenin en zor aşamasıdır. Çünkü birçok kültürde öteki/ötekiler hakkında yüzyıllara yayılan kuvvetli ön yargılar bulunmakta ve sosyalleşme sürecinde bunlar yeni kuşaklara da benimsenmektedir. Oysa insanlığın geleceği, bu ön yargıları yaşatmakta değil, bunları derinden sorgulamakta aranmalıdır. Demokratik sosyalleşme bu sorgulamayı yapabilmenin ve öteki hakkında kategorik, kalıp ve sabit düşüncelerden kurtulabilmenin yegâne imkânıdır.

Demokratik sosyalleşme, farklılığı tehdit algısının dışına çıkarma, ona hayat hakkı tanıma hedefine odaklıdır. Bu başarıldığı zaman, toplumun sosyal sermayesi büyür, toplumda birey-birey, birey-toplum ve birey-devlet arasında güven duygusu gelişir. İnsan, üstün kılınmış olur. Sosyal barış ve huzur artar, toplumsal bilinç güçlenir, sosyal kontrol kendiliğindenleşir; bunlara bağlı olarak kamunun güvenlik harcamaları azalır.

Demokratik sosyalleşmenin diğer bir hareket noktası “**insanlık hâlleri**” dir. İnsanlık hâlleri değişken ve başka başkadır. Zira bütün insanların aynı derecede zeki, duygusal, cesur, cömert, şefkatli vb. olması mümkün değildir. İnsanlık hâlleri, her insanın her hâlden, özellikten bir ölçüde bir pay sahibi olmasının ifadesidir. Buna göre bütün insanlık bir kişiyi, bir kişi bütün insanlığı temsil edebilir. Kimi özelliklerimiz açısından farklı olsak da hepimiz aslında biriz. Hepimiz bir ölçüde cesur, korkak, bilge, cahil, sevimli, itici, adil, zalim, aziz ve günahkâriz. Örneğin, çok cesur bir insan bazı durumlarda biraz da korkak davranabilir. Çok cömert biri bazı hâllerde cimrilik yapabilir. Çok adil biri bazen haksızlık yapabilir. Yani herhangi bir niteliğe dair çokluk da eksiklik de insan için mümkündür. Elbette ki insanın her konudaki bilgi, beceri ve ye-

terliliklerini en üst düzeye çıkarma hedefi demokratik sosyalleşme için de geçerlidir. Ancak daha önde gelen ilke, insanın doğruları ve yanlışlarıyla birlikte insan olduğudur. Demokratik sosyalleşme, mükemmellik yolunda ne kadar mesafe alınırsa alınsın bazı konularda insanın eksikliklerinin bulunabileceği gerçeğini hesaba katar. Bu nedenle demokratik sosyalleşme, kusursuz ve mükemmel insan yetiştirme iddiasını içermez.

İnsanlık hâllerini göz ardı eden bir sosyalleşme iddiası, insandan tanrı yaratma hayaliyle avunur. Bunu başaramayınca tabular, mitler, idoller, aşıl-mazlar, ulaşılmazlar, dokunulmazlar yaratır. Yaratacağını umduğu idolün de insanlık hâllerinden bağımsız olamayacağını, bir noksanlığının, kusurunun bulunduğunu anladığı zaman da anlam kaybı yaşamaya başlar. Sosyalleşme sürecinde bu tür insanüstüleştirme çabaları ciddi sapmalara neden olabilir. Aileler ve öğretmenler insanüstüleştirme-nin, insanı değerli kılmak değil, aksine onu kendi doğasından koparmak, insanlığından çıkarmak olduğunu bilmelidirler.

Sosyalleştirmede insanlık hâllerini dikkate almak, bireysel ve toplumsal zihniyeti aşırılıklardan arındırır. İnsanı olduğu gibi kabul etmeyi, onun içinde bulunduğu, bulunabileceği özel koşulları, imkân ve imkânsızlıkları dikkate almayı gerektirir. İnsanlık hâllerini dikkate alan demokratik sosyalleşme, to-lere edilebilir sınırlardaki hataların, noksanlıkların, zaafpların her insan için mümkün olabileceğini; her insandan aynı standartta yeterlilikler beklemenin doğru olmayacağını, insan olmanın gereği olarak hiç kimsenin bu durumlardan bağımsız olamayacağını kabul eder.

Demokratik sosyalleşmenin esas aldığı diğer bir husus da “birlikte yaşama kültürü” açısından birey için çağın gerektirdiği bilgi, beceri, değer ve tutumlardır. Çünkü demokrasi bir yandan bireylerin

özgürlük alanının geliştirilmesini savunurken aynı zamanda “düzen” fikrini de savunur. Anarşizm derecesinde bir özgürlük anlayışını reddeder. Bireyin bir toplum içinde ancak kimlik ve kişiliğinin gelişebileceği gerçeğinden hareketle “**çokluk içinde birlik**” anlayışına dayalı olarak birlikte yaşama iradesini sürekli kılmaya çalışır. Bunu sağlamak için sosyalleşme sürecinde çocuklara esnek bir zihinsel yapı, tolerans ve hoşgörü kültürünün kazandırılmasını öngörür. Bu amaca yönelik empati kurma becerisi ile farklılıklara, hak ve özgürlüklere saygı duyma değerini öne çıkarır.

Ailede Demokratik Sosyalleşme

Toplumun çekirdeği olan aile bir sosyalleşme okuludur. Bireyin ilk sosyalleşmesi ailede başlar. Hayatta öğrenilen birçok şeyin daha önce öğrenilen bilgi, değer ve beceriler üzerine bina edildiği, bu öğrenmelerin aile ortamında gerçekleştiği, ayrıca ailenin birçok kişi için hayat boyu bir yaşam alanı olduğu gerçeği, ailede işletilen sosyalleşme sürecinin önemini ortaya koymaktadır. Ailede gerçekleştirilen sosyalleşmenin demokratik temelde şekillenmesi için öncelikle ebeveynler olmak üzere bütün aile bireylerinin tutum ve davranışlarında, etkileşim ve iletişim biçimlerinde demokratik bir duyarlılık içinde bulunmalarını gerekir. Zira bireyler erken çocukluk döneminde daha çok taklit yoluyla öğrenirler. Hayat içinde doğal ve gönüllü bir öğrenme modelinin uygulandığı aile yaşantısında birey, toplumsal yaşamın temel kurallarını öğrenir. İnsanın içinde doğup büyüdüğü, sevgi ve himaye gördüğü aile; toplumun temel taşı, bireyin birincil sosyalleşme kaynağı ve yaşam boyu bir yuva olması nedeniyle titizlikle korunması gereken saygın bir sosyal kurumdur.

Aile biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk yaşandığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlan-

dığı; toplumda oluşan özdeksel ve tinsel zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal vb. yönleri bulunan toplumsal bir birimdir (Sayın, 1990: 2). Aile, birey için önemli bir modelleme aracıdır. Ailede gördükleri modeller üzerinden bireyler annelik, babalık, ağabeylik, ablalık ya da “kadınlık”, “erkeklik” davranış kalıplarını öğrenir (Yıldırım, 2005: 93-100).

Kültürümüzde birey-toplum ilişkisinin kurucu ünitesi ailedir. Aile bağları, doğumdan ölüme kadar bireyin fiziksel, zihinsel, ruhsal sağlığının ve mutluluğunun teminatıdır (İçli, 2009). Doğan (2009: 204-205)’a göre, Türk toplumu aile örgütlenmesi üzerine kurulu bir toplumdur. Bu örgütlenmeyi pekiştiren ve ikame eden toplumsal değerlerdir. Himaye, itaat ve sadakat gibi değerler toplumsal değerlerin başında yer alarak Türk aile yapısındaki ilişkileri denetlemekte ve düzenlemektedir. Sözlü kültür ürünleri sözü edilen olguyu doğrulayan önemli tarihsel ve sosyolojik kaynaklardır. Bu kaynaklarda baba/koca/aile reisi itaat ve sadakatle kendisine tabi olunan kişi/ler; anne, kadın ve çocuklar bu değerlerle tabi oldukları kişilerden himaye gören varlıklardır.

Bireysel bağlamda bakıldığında, ailede özellikle annenin toplumsallaştırıcı etkisinin ailenin diğer bireylerine oranla daha güçlü olduğu görülür. Bu özelliği nedeniyle “anne aynı zamanda informal eğitim bağlamında insanın ilk öğretmenidir” (Özpolat, 2002: 31). Bu durum önemli ölçüde anneliğin doğası ve anne ile çocuk arasında daha gelibelik döneminde kurulan duygusal etkileşimden kaynaklanır. Bu nedenle birçok toplumda olduğu gibi toplumumuzda da aile ölçeğinde sosyalleşme sorumluluğunun çoğunlukla anneye verildiği görülmektedir. Annelik rolünün sosyalleştirici etkisinin yanında toplumun üretim biçiminin babaya ve ailenin erkeklerine aile dışında yüklediği sorumluluğun da etkisi bulunmaktadır. Zira, Ersöz (1999: 104)’ün

kamuda çalışan yönetici kadınlar ve eşleri üzerinde yaptığı bir araştırmaya göre erkeklerin %43,7'sinin aşırı yorgunluk, zaman bulamama, eve geç gelme vb. nedenlerle çocuklarıyla ilgilenemediklerini ortaya koymaktadır.

Aile bireyin özel alanıdır. Bu durum çoğu bireyin ailesine karşı muhafazakâr bir eğilim içinde olmasına neden olur. Bu eğilim aile bireylerinin birbirlerine tutkun olması, saygı göstermesi, birbirlerini sevmesi, himaye etmesi için gerekli olan bir durumdur. Aidiyet duygusundan kaynaklanan ve bireyin hayatında çoğunlukla olumlu rol oynayan bu eğilim, kimi durumlarda ailede öğrenilen bazı yanlışları da sorgulama dışı tutma, akıl süzgecinde geçirmeme gibi boyutlara varabilmektedir. Durum böyle olunca, doğruluk adına bireye öğretilen kimi yanlışlar ömür boyu onun düşüncesi, inancı veya tercihi hâline gelebilmekte ve ilişkilerini etkileyebilmektedir. Bu durum ailede verilen ilk eğitimin rafine edilmiş güvenilir bilgileri içermesinin önemini ortaya koymaktadır.

Ülkemizde demokratik sistemin birey, toplum ve siyasal sistem boyutunda yaşadığı sorunların temelinde yatan nedenlerden biri, aile ortamında çocukları demokrasinin nimetlerinden mahrum etmek, demokrasiye uygun olmayan kimi yanlış bilgi, değer ve tutumları aile ve/veya kabile muhafazakârlığı adına meşru göstermektir. Ülkemizde iki yüz yıllık serüvenine rağmen demokrasinin hâlâ sorunlu olmasının nedeni birey, aile ve toplum düzeyinde demokrasi kültürünü inşa edememiş olmamızdır. Uysal (1984: 84)'a göre "demokrasinin işlerliği için bilgili ve etkin vatandaşa duyulan gereksinimle ailedeki etkilik arasında da bir paralellik kurulabilir." Bu tespitten hareketle denilebilir ki birey ailede evlat olarak nasılsa, hangi yeterliliklere sahipse, devletin vatandaşı ve toplumun üyesi olarak da öyledir. Demokrasi kültürü açısından bakılırsa birey ailede ne kadar demokratikse toplum

hayatında ve devletle ilişkilerinde de o kadar demokratiktir. Bu nedenle demokratikleşmeye ilişkin süreç tabandan yani bireyden ve aileden başlamalıdır.

Bireyin hayatını kuşatan bir toplumsal, kültürel ve siyasal çerçeve olarak demokrasinin mümkün olan en erken yaşlarda ve aile ortamında yaşanarak öğrenilmesi tam demokratik bir toplum için bir zorunluluk hâline gelmiştir. Çünkü istisnalar hariç, temeli ailede atılmayan, kökü aile içi sosyalleşmeye uzanmayan, başka bir ifadeyle ailede alınmış terbiyeye dönüştürülmeyen değer ve bilgilerin bireyin hayatında kalıcı iz bırakması zordur. Bu nedenle işe aileden başlanmalı, birey toplum ve devlet için doğru ve yararlı olan bilgi, beceri, değer ve tutumlar mümkün olan en erken yaşta ve aile ortamında kazandırılmalıdır. Demokrasinin gerektirdiği yeterliliklerin çocuklarda bir kültür hâline dönüşebilmesi ve bir referans olarak görülebilmesi için demokrasi paradigmasının bazı açılardan ailede bir sosyalleşme hedefi olarak benimsenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, şahsiyet eğitimi de içeren çocukta kimlik oluşum süreci, aile içi iletişim ve katılım önem ve öncelik arz etmektedir.

1. Kimlik Oluşturan Unsurlar

Bireyin kimliğine etki eden temel unsurlar cinsiyet, etnik köken, dil, din, politik ve felsefi görüş, kültür, sosyal sınıf, coğrafi bölge gibi unsurlardır. Toplumumuzda önce toplumsal cinsiyet rollerinin öğretimi ile başlayan kimlik oluşumuna dönük sosyalleşme, zamanla ailenin etnik kökeni, inançları, politik görüşleri, sosyal köken değerleri hakkında farkındalık oluşturularak tamamlanır. Toplumun en hassas ve kırılgan noktaları olan bu olgular hakkında daha ilk bilgiler verilirken demokratik duyarlılık gösterilmesi, çocuğun cinsiyet, inanç, düşünce, etnik köken vb. bağlamlarda ayrımcı tutumlardan korunması, böylece toplumda farklılıklara saygı ve

eşitlik temelinde bir diyalog ve uzlaşma kültürünün oluşması açısından önemlidir. Bu nedenle çocuğa cinsiyet, milliyet, inanç gibi kimlik unsurları tanıtılırken aynı zamanda bütün bunların üzerinde öncelikle “insanlık” kimliğine ve onun değerlerine sahip olması gerektiği bilinci kazandırılmalıdır. İnsanlık kimliğinin cinsiyet ve milliyet kimliğinin üzerinde bir üst kimlik olarak kabulü çocukta eşitlik ve evrensellik fikrini pekiştirerek demokratik sosyalleşmeye katkı sağlar. Bu hususta Frenc KÖlcsey’in oğluna öğüdü olan: “İnsanlığı sevmek, her asil kabiledede bulunması gereken bir şarttır. İnsanlığın bütünü, her ferdi akrabamız olan, sevgimize ve hizmetimize aynı şekilde hakkı olan sayısız ailelere ayrılmış büyük bir soydan başka bir şey değildir.” şeklindeki bakış açısına insanlığın ne kadar da ihtiyacı vardır. (Turan, 2003: 205).

Her aile toplumun değerlerini göz önünde tutarak, çocuklarına şahsi bağımsızlıklarını kazandıracak, onları ayakları üstünde durabilen insanlar hâline getirecek, hayat mücadelesinden galip çıkacak şekilde eğitim uygulamalarına tabi tutar. Onların sorumluluk duygusuna sahip olmalarını ister (Özcan, 2004; 135-168). Demokratik kültürün yeteri kadar oluşmadığı toplumlarda ailelerde yaygın olan yetiştirme modeli, ebeveynlerin “**kendi geçmişlerini çocuklarının geleceğinde yaşatmak**” şeklinde ifade edilebilen bir anlayışın izlerini taşır. Halk arasında çocuğun kimi davranışları hakkında “**Bu çocuk kime çekmiş acaba?**” şeklindeki değerlendirmeler bu anlayışın ifadesidir. Bu durum çoğunlukla çocuklara toplumsal cinsiyet rolleri öğretilirken dışa vurulur. Toplumumuzda erkek çocuğun ailenin idealini oluşturan yetişkin erkekler gibi, kız çocuğunun da ailenin idealindeki kadınlar gibi yetiştirilmeye çalışılmasının nedeni bu bilinçaltı durumundan kaynaklanmaktadır. Hâlbuki çocuklar bizim arzularımıza konu olmak, bizim istediğimiz gibi yaşamak için dünyaya gelmemişlerdir. Onların

dünyaya ebeveynleri aracılığıyla gelmeleri, ebeveynlere onlar üzerinde mutlak tasarruf hakkı vermez. Toplumumuzda birçok ailede, önce cinsiyetçi bir yaklaşımla toplumsal cinsiyet rolleri öğretilen çocuğa zamanla kimlik oluşturan diğer unsurlar hakkında bilgiler verilir ve yönlendirmeler yapılır. Çocuğun aile ile bağlarının kuvvetli veya zayıf oluşu da çocuğa sosyalleşme adına öğretilenlerin benimsenmesi ve uygulanmasıyla orantılıdır. Aile ve sosyal çevre üzerinden yaratılan bilgi evreni giderek çocuğun kişiliği, sosyal ilişkileri, tercihleri, değerleri, davranışları, kabul ve retlerinin temel kodlarını oluşturur. Son derece doğal ve hatta gerekli olan bu sürecin demokratik değerler içermemesi bireyi çeşitli egemenlik ve güç ilişkilerinin nesnesi hâline getirebilir. Çoğu zaman bireyi, güce göre yönünü belirleme ve gücün üstünlüğünü kabullenme durumunda bırakan böyle bir sosyalleştirme anlayışı, demokratik açıdan sorgulanmaya açıktır.

Ailede demokrasi çocuğun şahsiyetine saygı göstermekle başlar. Çocuğun sosyalleşmesinin demokratik esaslar dâhilinde olabilmesi için öncelikle, ailede annesi ve babasının insan olarak eşit olduğunu görmesi, buna inanması ve bunu yaşaması gerekir. Cinsiyetten kaynaklanan rol farklılıklarının her iki cinsin doğasının, fiziksel ve ruhsal özelliklerinin gereği olduğu, bu roller arasında önem açısından öncelik sonralık ilişkisinin bulunmadığı, kadın ve erkeğin bir bütünü birer eşit yarısı olduğu, biri olmadan diğersinin de varlığının anlamını kaybedeceği gerçeği çocuğun düzeyine uygun bir dille anlatılmasıyla yetinilmemelidir. İlave olarak, ebeveynler ve ailenin diğer yetişkinleri tarafından cinsiyet ayrımı ve eşitsizliğini sorgulayıcı bir söylem kullanılmalı ve bu yargı çocuğa uygun biçimde hissettirilmelidir. Bireylerin kimi başarıları veya başarısızlıkları cinsiyet eksenli değerlendirilmemelidir. Toplumda zaman zaman kadınlara veya erkeklere yönelik bilinçsizce kullanılan kimi

olumsuz yargıları içeren jargon ile herhangi bir cins hakkında abartılı olumlu değerlendirmeleri anlatan dil kullanımından imtina edilmelidir. Cinsiyetin insan kimliğinin bir parçası olduğu ancak bunun kesinlikle üstünlük nedeni olamayacağı ilkesi ailede hâkim kılınmalıdır.

Ailede rol ve görev paylaşımı da demokratik sosyalleşmeyi etkiler. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken husus, toplumsal cinsiyete dayalı rol paylaşımının cinsiyet ayrımını pekiştirici ve meşrulaştırıcı nitelikte olmamasıdır. Örneğin: annenin ve kız çocuklarının yerinin daima mutfak olduğu, babanın ve erkek çocukların ise mutfak tezgâhına yaklaşmasının bir cinsiyet sapması olarak algılandığı bir aile düşünelim. Böyle bir ailede toplumsal cinsiyet rolü algısı rasyonel ve demokratik çerçevenin dışına çıkacak, özellikle erkek gözüyle tanımlanan bir kadın dünyası yaratılacaktır. Demokratik sosyalleşme için aile bireylerinin başarı veya başarısızlıkları onların cinsiyetleri ile ilişkilendirilmemelidir. Ailede cinsiyet ve güç esasına dayalı bir hiyerarşi yaratılmamalıdır. Zira rasyonel ve demokratik temeli bulunmayan hiyerarşi anlayışını meşrulaştıran bir zihniyet her an ya bir zalimin mazlumunu ya da bir mazlumun zalimi olmaya açık hâle gelir. Bu nedenle hiçbir rasyonel izahı olmayan cinsiyetçi hiyerarşi, yani bir cinsin diğerinden cinsiyetinden dolayı üstün olduğu anlayışı, demokrasi kültürü açısından sorgulanmalıdır.

Çocuğa etnik kimliği hakkında bilgi verilirken de demokratik duyarlılık gösterilmelidir. Zira insanlık açısından cinsiyet eşitsizliği ne denli kabul edilmez bir durumsa, ırk ayrımcılığı da aynı derecede kabul edilmez bir durumdur. Elbette ki çocukta kimlik gelişimi için kök duygusu ve milliyet düşüncesi önemli ve gereklidir. Ancak bu bağlamda çocuğa bir bilinç kazandırılmaya çalışılırken asla “**insan**” üst kimliğinin belirlediği çerçevenin dışına çıkılmamalıdır. Çünkü etnik köken ve milliyete aşırı olumlu

vurgu yapılması çocukta ırkçı eğilimler, bu değerlerin yeteri kadar dikkate alınmaması da çocukta köksüzlük duygusu yaratabilir. Bir etnik kökene aidiyet duygusunun belli düzeyde tatmin edilmesi sosyo-kültürel bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacın karşılanması çocukta tarihsel, toplumsal ve kültürel açıdan derinliklere uzanan “kök” bilincini oluşturur ki bu bilinç, bireyde yetişkinlik çağında toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunma ve vatandaşlık görevlerini yerine getirme konusunda bireyi istekli hâle getirir. Ancak bir etnik kökene ait olduğu kadar aynı zamanda evrensel insanlık ailesinin de bir üyesi olduğu bilincini bireye kazandırmak, onu etnik kökene dayalı ayrımcılık ve ırkçı eğilimlerden korumak için “**insan ve insanlık**” değerinin daha üstün tutulması gerekir.

Etnik kökene ilişkin demokratik sosyalleşmeyi sağlamak için Türklerin, Arapların, Almanların veya başka ulusların bazı açılardan birbirlerinden farklı olabileceği, bunun doğal olmanın da ötesinde gerekli bir durum olduğu anlatılmalıdır. Söz konusu farklılıkların asla bir ulusun diğer bir ulustan üstün olduğu anlamına gelmeyeceği belirtilmelidir. Cinsiyet gibi etnik kimliğin de insanların kendi seçimi olmadığı, bunların doğuştan verili birer özellik olduğu, hiç kimsenin cinsiyetini, doğacağı yeri ve zamanı, anne ve babasını dolayısıyla da etnik kökenini seçme şansına sahip olamayacağına yönelik kendi yaşantısından, ailenin diğer bireyleri ve yakın çevredeki çocuklar üzerinden örnekler verilerek çocuk bilinçlendirilmelidir. Düzeye uygun olarak insanın kendi kazanımı ve seçimi olmayan bir özelliğinin diğer insanlarla olan mesafesini tayin etmede ölçü alınmaması gerektiği sezdirilmelidir. Uluslar arasında dil ve kültür farklılıklarının ulus olmanın doğal gereği olduğu, bunun bizim ve başkaları için bir tehlike arz etmediği, aksine iyi ilişkilerle bunun insanlık için bir fırsat ve zenginliğe dönüştürülebileceği görüşü vurgulanmalıdır.

Çocukları/bireyleri etnik ayrımcılıktan korumak, bu bağlamda farklı olana saygı duyulmasını sağlamak için çocuğun farklı milletlerden olan kişilere değer atfetmesini sağlamak için diğer ırk ve etnik kökenlerden olan insanların kültürlerinden ve yaşantılarından iyi örnekler verilebilir; bu bağlamda, farklı etnik kökenlerden uygarlığın gelişmesi için başarılı çalışmalar yapmış bilim adamları, düşünürler, sanatçılar, liderler ve benzerleri örnek gösterilebilir. İyi veya kötü oluşun etnik bir temelini bulunmadığı fikri, kendi etnik kökeninden olumlu ve olumsuz örneklerle anlatılmalıdır. Hatta değil ulusal ölçekte bir ailede bile bireylerin iyi oluş veya kötü oluş derecelerinin değişebileceği anlatılmalıdır. Irk, renk, cinsiyet ve etnik köken hakkında çocukta demokratik sosyalleşmeyi sağlamak için daha oyun çağında iken çocuk için seçilecek oyuncaklarda farklı cinsiyet, renk ve ırklardan insan figürleri seçmek yararlı olabilir. Ev ortamında farklı kültürleri çağrıştıran kitap, eşya, aksesuar ve motiflerin bulunması da bu süreci kolaylaştırıcı rol oynayabilir. Varsa çevrede farklı etnik kökenden ailelerle sosyal ilişki içinde bulunmak, onların giyabında aile ortamında olumlu değerlendirmeler yapmak da çocukta pozitif eğilimler geliştirebilir.

Ailede din, politik görüş ve değer felsefesi çocuğa öğretilirken de demokratik duyarlılık gösterilmelidir. Kimliğimizin birer parçası hâline gelen bu unsurların cinsiyet ve etnik köken gibi bireye doğuştan verili olmadığı, bireyin birer kazanımı ve tercihi olduğu çocuğa anlatılmalıdır. Ancak bu tercihlerin çeşitli sosyal, siyasal ve kültürel şartlar altında gerçekleştiği, bu nedenle koşulların değişmesine bağlı olarak bu tercihlerin de değişebileceği hususunda çocukta esnek bir bakış açısı yaratılmalıdır. Din, dil, kültür, politik ve felsefi görüş ve sosyal sınıf açısından bizden farklı olanların, bu farklılıkları nedeniyle suçlanamayacakları kuvvetle vurgulanmalıdır. Bu konuda çocuğu ikna etmek

için eğer doğup büyüdüğümüz kültür ortamını öteki olarak gördüklerimizinki ile değiştirebilseydik, onların bizim, bizim de onların şimdiki inancını, politik görüşünü, değer yargılarını yaşıyor olabilirdik ihtimaline dikkat çekilmelidir.

2. Aile İçi İletişim

İnsan başkalarıyla iletişim içinde bulunmadan uzun süre insanca yaşayamaz. Bireysel bağlamda ve en genel anlamıyla iletişim, duygu ve düşüncelerin sergilenmesi ve diğer insanlarla paylaşılmasıdır. İletişimde kullanılan sözcüklerin anlamları, cümle kurma biçimi, sözün anlam derinliği, bedensel duruş, jest ve mimikler verilen mesajın etki derecesini olumlu veya olumsuz şekilde etkiler. Toplumsal ilişkilerde görülen birçok problemin altında yatan neden iletişim çatışmalarıdır. İletişimde mesaj alışverişinin doğru kodlanması, empati becerisinin kullanılması, “ben” dilinden kaçınılması, karşılıklı olarak birbirine özen gösterme çabasının gösterilmesi iletişim çatışmalarını önleme konusunda önemli rol oynar. İletişim çatışmalarını çözmeden aile bireyleri arasında karşılıklı güven, sevgi, saygı, hoşgörü ve demokrasi kültürünü inşa etmek mümkün olamayacaktır. O hâlde işe dilden ve iletişimden başlamak lazımdır. İletişimi çatışma olmaktan çıkarıp diyaloga dönüştürecek çözümlere ihtiyaç vardır. Bunu sağlamak için aile çocuğun duygu, düşünce, imge, tercih, ilişki yaşantılarına değer vermeli, onunla ilişkilerde iyi bir dinleyici ve empatik bir tutum içinde olmalıdır.

Aile ortamında çocuklarla kurulan sağlıklı iletişim, çocuğun sağlıklı kişilik geliştirmesini sağlar, başkaları ile olumlu ilişkiler kurmasına temel oluşturur. Yapılan araştırmalarda anne babalarıyla sağlıklı iletişim içinde olan çocukların diğerlerine göre daha az stresli oldukları ve uyum sorunu yaşamadıkları gözlenmiştir (Solak, 2009: 55-56). Ne var ki, Mc. Whirter ve Voltan (2002: 23-24)’dan

aktarıldığına göre “Toplumumuzda çocuklarının isteklerini yapsalar bile, ana-baba çocuk iletişiminin daha çok olumsuz iletişim örüntülerine, bir başka deyişle olumsuz iletişime dayandığı söylenebilir. Ana babalar özsaygıyı zedeleyici dili, sen-dilini, öğüt vermeyi, çiftli mesaj kullanmayı dikkati dağıtmayı kullanmaktadırlar”(2001 Yılı Aile Raporu).

Ailede kullanılan dili etkileyen faktörlerden biri eğitimidir. Hess ve Shipman’ın eğitim ve ait olunan sosyal sınıf faktörünün aile içi iletişime etkisini konu alan bir çalışmada, “**statü esasına dayalı**” ailelerle “**şahsa yönelmiş**” ailelerde annenin çocuğa karşı tutumunun çocuğun lisanına ve fikirleri anlama kabiliyetine etkisi araştırılmıştır. Araştırmada incelemeye konu edilen iki aileden birincisi bir işçi ailesi, ikincisi ise annenin epeyce tahsilli olduğu bir orta sınıf ailesidir. Araştırmaya göre her iki evde de çocuk elindeki kapkacakla gürültülü bir şekilde oynadığı esnada telefon çalar. Birinci evde anne çocuğa “*Gürültüyü kes!*” emrini verir. İkinci evde ise annenin çocuğa hitabı, “*Telefonla konuşmak istiyorum, lütfen bir dakika sessiz kalabilir misin?*” şeklinde bir ricadan ibarettir. Araştırmada birinci ailede çocuğun, bir emirle karşılaştığı için hiçbir zihni gayret göstermeye hazırlıklı ve meyilli olmadığı görülmüştür. İkinci ailede ise çocuğa birbirine bağlı olan olaylar arasındaki ilişkiyi görme fırsatı verilmenin yanında, annesinin soyut unsurlar, sıfatlar ve uzun cümlelerden oluşan mükemmel konuşmasını ilgiyle dinlemiştir (Kurtkan, 1992: 30).

Bu araştırmadan da anlaşılacağı üzere aile içi iletişimde mesajın içerik zenginliği ve yeteri kadar neden-sonuç ilişkisini açıklaması hem ikna sürecini kolaylaştırıyor hem alıcının zihni kapasitesinin gelişmesine katkıda bulunuyor. Konuşma örneklerine bakılırsa birinci örnekteki annenin buyurgan tarzından, çocuğun ailede ferdiyetinin kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Buyurgan iletişim tarzı özellikle de ikili ilişkilerde asla demokrasi kültürü-

le bağdaştırılamaz. Talimatlarla büyüyen çocuğun günün birinde yetki kullanması gerektiğinde muhtemelen başvuracağı ilk yöntem buyurganlık olacaktır. Buyurganlık totaliter tarzın göstergesidir. Bu nedenle aile içi iletişimde buyurgan iletişim tarzından ve “ben” dilinden kaçınılmalı; ifadeler alıcıda değerlilik duygusu yaratmalı, yeteri kadar rasyonel ve duygusal unsurlar içermelidir. Demokrasi kültürünü ailede yaşatmak ve çocuğun demokratik değerlere uygun sosyalleşmesi için önem arz eden bu yaklaşımı kullanabilmek belli bir eğitim düzeyini gerektirmektedir. Çocukluk döneminde çocuğun gelişimi üzerinde özellikle annenin güçlü etkisi düşünüldüğünde potansiyel birer anne adayı olarak kız çocuklarımızın eğitiminin önemi ön plana çıkmaktadır. Zira annelerine demokratik kültür kazandıramayan toplumun çocuklarına bunun kazandırılması çok daha zordur.

Toplumumuzun erkek egemen sosyal yapısı, aile reisliğinin yetki ve statüsünün yaygın bir biçimde baba tarafından temsil edilmesi, bazı ailelerde otoriter baba modelinin hâlâ kültürel meşruiyet zeminin bulunması gibi nedenler dikkate alındığında kimi baba rollerinin demokratik sosyalleşme açısından sorgulanması gerektiği anlaşılmaktadır. Disiplin oluşturmada ailede önemli roller oynayan “babanın kızan, bağırın, otoriteyi temsil eden kendisinden korkulan ve tehdit unsuru olarak kullanılan rolde olmaması gerekir” (Kıraç, 2008; 93-98). Disiplin sağlamak amacıyla takınılan otoriter tutum çoğunlukla rasyonel temelden yoksun olduğu için disiplin sağlayıcı ve kişilik geliştirici olmaktan çok kişiliği yok eder. Bireyin düşünme, sorgulama ve üretme becerilerini köreltir. Otoriterlik korkuyu esas alır ve gücün kötüye kullanılması potansiyelini içerir. Korkunun olduğu yerde sevgi, şefkat, akıl, adalet ve özgürlük kaybolur. Korku nefreti besler. Ailede veya okulda yapılan her cezalandırma eylemi nefret duygusunu kamçılar. Otoriterliğin yarat-

tığı korku ya bireyi köleleştirir ya da isyana zorlar. Her iki sonuç da birey ve toplum için felakettir (Özpolat, 2009; 193-194). Toplumumuzda demokrasi kültürünün toplumsal tabanda kök salması ve ailede çocuk eğitiminde dikkate alınması için kapsamlı bir anne-baba eğitimine ihtiyaç duyulmaktadır. Otoriter anne-babaların elinde otoriter çocuk, demokratik ebeveynlerin elinde demokratik çocuk yetiştirileceği kabulünden hareket edersek bu ihtiyacın önem ve aciliyeti daha iyi anlaşılacaktır.

Ebeveynler çocuklarını farklı bir birey olarak görmelidirler. Duygu, düşünce ve davranışlarında özgür olduklarını düşünerek onları oldukları gibi kabul etmelidirler. ... Anne-babaları tarafından duygularına ve algılarına güvenilmeyen çocuklar onlara karşı öfke, nefret, kızgınlık gibi olumsuz duygular hissederler. Kendilerinin bilgisiz, beceriksiz olduğunu düşünürler. Böylece kendi benliklerine ilişkin olumsuz algılamalar içine girerek düşük bir benlik saygısı ve güvensiz bir kişilik yapısı geliştirebilirler (Çağdaş ve Seçer, 2004: 171-173). Demokratik sosyalleşme için ailede saygı sınırları içinde duygu ve düşünceleri azami derecede açıklama özgürlüğü olmalıdır. Bu, ailenin her bireyi için bir hak olarak görülmelidir. Çocukların çeşitli şekillerde bu haktan mahrum edilmesi veya bu hakka ikinci dereceden sahip oldukları izleniminin verilmesi, onları rasyonaliteden uzaklaştırabileceği gibi eline imkân geçtiğinde söz hürriyeti hakkında baskıcı tavırlar geliştirmelerine neden olabilir. Bu nedenle söz hürriyetinin kullanımında yetişkinlere imtiyaz tanınmamalı bu konuda da eşitlik ve adalatten yana olunmalıdır.

Demokratik sosyalleşme açısından aile içi iletişimde mutlaka nezakete dikkat edilmeli, “**siz**” dili kullanılmalıdır. Bu iletişim, güven verici olmalı, uzlaşma sonucunu doğurmasa bile diyalogu kalıcı kılmalı, empati kurma becerisine dayanmalı ve rasyonel bir temeli olmalıdır.

3. Aile İçi Katılım

Demokrasi kültürü açısından ailede esas alınması gereken hususlardan biri de katılımdır. Karar verme, kural oluşturma, aile harcamaları, okul, iş ve meslek seçimi, eğlence ve tatil, görev dağılımı ve evle ilgili faaliyetlerin yürütülmesi gibi durumlarda işletilmesi gereken katılımcılık ilkesi hem kişilik gelişimi hem de demokrasi kültürünün yaratılması açısından önem arz eder. Ayrıca, “çocukların evle ilgili faaliyetlere katılmalarıyla bireysel gelişmeleri hızlanır, kendine özgü işleri yapabilme olanağı bulur, sorumluluk alma duygusu, sağduyusu, kendi kendini kontrol etme ve problem çözme yeteneği gelişir” (Şafak, 1996: 45-48).

Araştırmalar katılımcı ve katılımsız aileler arasında demokrasi kültürü arasında manidar farkın bulunduğunu göstermektedir. Katılımcı aile, aileye ve aile bireyelerine ilişkin kararların ortaklaşa alındığı ve çocuğa kendini ilgilendiren konularda söz hakkı tanıyan aile biçimidir. Katılımsız aile ise geleneksel tarımsal yapının ataerkil aile ilişkilerine özgü biçimde, aile reisinin her tür karar verme yetkisini elinde tuttuğu aile modelidir. Uysal (1984: 90-97)'in ailede kararlara katılmaya yönelik tutum ve davranışları ölçen bir monografi çalışmasında aile içi konular, eğitim öğretim, para kontrolü, kültür ve eğlence, iş ve çalışma konularında katılımsız aile tiplerinde kararların %70'ten fazlasının aile reisi tarafından verildiği görülmüştür. Aynı araştırmadan ailede çocuklara söz verilmeyişin nedenleri arasında %58,6 ile “**âdet olmayışı**”; %14 ile de “**otorite gereği**”nin görüldüğü anlaşılmaktadır.

Demokratik sosyalleşme için ailede ve toplumda güç ve otoritenin kişilerde değil kurallarda olduğu; bu kuralların akılcı bir izahının, geçerli bir nedeninin olduğu çocuğa hissettirilmelidir. Çünkü yetişkinler gibi çocuklar da başkaları tarafından tanımlanmış sınırlar içinde hareket etme zorunda

birakılmayı bir özgürlük sorunu olarak değerlendirirler. Bu nedenle kurallara uyma konusunda çocuk eğitilirken onu kuralın sahibi hâline getirmek, yani söz konusu kuralın ilham kaynağının çocuğun fikirleri olduğu veya kuralın onun tarafından da onaylandığı izlenimi yararlı olacaktır. Ailede kurallar önceden belirlenmiş olsa bile, katılımcılık ilkesinin gereği olarak çocuğun görüşünün de alınması için kurallar yeniden masaya yatırılmalı ve demokratik kültürün gereği yerine getirilmelidir. Yani önceden belirlenmiş kurallara çocuğun uymasını beklemek yerine, uyulacak kurallar bütün aile bireylerinin katılımı ile belirlenmelidir.

Kural koymanın yanında ailede karar alma sürecinin de demokratik kültüre uygun işletilmesi gerekmektedir. Katı hiyerarşik yapılanmanın egemen olduğu toplumumuzda “**tek adam**” anlayışı olarak nitelendirilebilen bir kültür, geleneksel aile modelimizde, toplumsal örgütlenmemizde ve devlet teşkilatımızda tarih boyunca yaşatılmıştır. Bu anlayışın özünde, tek adamın mutlak otorite olması ve toplumun da yığınlaştırılması algısı vardır. Tek adam anlayışı, aile boyutunda aile reisinin tartışılmaz otoritesi biçiminde kendini göstermektedir. Tarıma dayalı toplumsal örgütlenmenin egemen olduğu geniş ataerkil ailelerde mutlak otorite olarak kararların birçoğu aile reisi tarafından verilmektedir. İstisnaları olmakla birlikte genellikle bu tarihsel mirasın yaşatıldığı aile tipinde bireyin demokratik temelde kişilik gelişimine imkân verilememektedir. Çocuğun, hatta yetişkinlerin bile karar sürecinin dışında tutulduğu bu tür ailelerde tek adam olmak, ailede alınan kararların tek öznesi olmaktır. Demokrasi kültürü açısından sorunlu bu anlayış, demokrasiyi yönetim düzeyinden birey ve toplum düzeyine taşımanın gerekliliğini bir kez daha hatırlatmaktadır.

Ailede katılımı artırmak ve demokrasi kültürünü geliştirmek için çeşitli konularda kararlar alı-

nırken çocuğu doğrudan ilgilendirmese de çocuk karar sürecine dâhil edilmelidir. Özellikle çocuğu ilgilendiren konularda kararlar alınırken mutlaka çocuğun görüşü alınmalı ve görüşlerinin saygıdeğer olduğu kendisine hissettirilmelidir. Arkadaş, oyuncak, kıyafet, aksesuar seçme gibi durumlarda çocuğun tercihlerine öncelik verilmelidir. Onun verdiği karara uyulmaması gerekiyorsa, bunun geçerli ve rasyonel nedenleri anlatılmalıdır. Böyle bir uygulama çocukta değerlilik duygusu yaratmanın yanında, başkalarının görüşlerine saygılı davranma duyarlılığını da geliştirir.

Demokratik değerlere dayalı bir sosyalleşme için çocuğun kendi geleceğini tasarlama hakkına saygı duyulmalıdır. Aile büyükleri, çocuğu herhangi bir modeli taklit etmeye zorlamamalı ona rehberlik yapmakla yetinmelidirler. Çocuğun özgün düşünmesi yönünde cesaretlendirici tutum içinde olmalıdırlar. Özellikle anne ve baba ile kardeşler arasındaki rol paylaşımının eşitlikçi ve adil olmasına özen gösterilmeli ve çocuğun dikkati buna çekilmelidir.

Sonuç

Doğumdan ölüme kadar devam eden bir çizgide gerçekleşen sosyalleşme sürecinin çağın geçerli paradigmaları ve değerlerine uygun işletilmesi, çocuğun bireysel ve sosyal gelişimi açısından önem arz eder. Günümüzde bireysel ve toplumsal hayatı, devlet örgütlenmesini ve siyasal sistemi derinden etkileyen dinamiklerden birinin demokrasi olduğu görülür. Bu durum bütün sosyal kurumların işlevinin demokratik duyarlılıklar temelinde yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Bireyin yetiştirilmesi açısından bu süreçte aile ve eğitim kurumunun da yeni bir vaziyet alması gerekmektedir. Bu gereklilik bağlamında son yıllarda eğitim sisteminin demokratikleştirilmesine yönelik çeşitli çalışmalar yapılmakta olduğu bilinmektedir.

Demokratikleşme paralelinde kurumsal eğitimde ortaya konan hedefe ulaşılması, bireyin kimlik ve kişilik kazanmasında temel inşa edici toplumsal kurum olan ailede de aynı perspektifin paylaşılmasıyla mümkündür. Bu bağlamda ailedeki sosyalleşme sürecinde öncelikle demokratik değer ve becerilerin esas alınması gerekmektedir. Anne-babalar ve ailenin diğer yetişkinleri, demokratik değerleri sadece çocuklara kazandırma çabasıyla yetinmemeli, birer rol model olduklarını dikkate alarak kendi aralarındaki iletişimde ve ilişkilerde de demokrasi kültürünün gereklerini yerine getirmektedirler. Çocuğun eğitiminde otoriter tutumdan kaçınılmalı, rasyonel ve/veya insani nedenlere dayalı açıklamalar içeren bir disiplin anlayışı izlenmelidir. Çocukta sorumluluk, hak ve özgürlük bilinci geliş-

tirmek için katılımcılık ilkesinden taviz verilmemelidir. Bunu sağlamak için çocuk, ailenin amaçları, kararları ve sosyal ilişkilerine ortak edilmelidir.

Küçük yaşlarda aile ortamında bireylere demokrasi kültürünün kazandırılması, aileyi demokrasinin kaynağı hâline getirecektir. Bu, bireysel ve toplumsal hayatta demokrasinin bir kültür olarak yaşanması ve devlet yönetiminde de bütün kurum ve kurallarıyla işleyen bir siyasal sistem olarak var olması için bir zorunluluktur. Bu zorunluluğun gereğini yerine getirmenin imkânı, demokrasinin gerektirdiği bilgi, beceri, değer ve tutumların ailedeki yetişkinler tarafından yaşanması ve bireyin yaşantısında ömür boyu iz bırakan ailedeki sosyalleşme sürecinde yeni nesillere kazandırılmasıdır.

KAYNAKLAR

- BİLGİSEVEN K. Amiran, Eğitim Sosyolojisi Kavramlar, Teoriler, Eğitim Yoluyla Kalkınmanın Temelleri, Genişletilmiş 5. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı "2001 Yılı Aile Raporu, (hzl. İrfan Çayboyu), Ankara, 2002.
- ÇAĞDAŞ, A. ve Z. SEÇER, Mutlu ve Sağlıklı Yarınlar İçin Anne-Baba Eğitimi, Eğitim Kitabevi, Konya, 2004.
- DOĞAN İsmail, Sosyoloji (Kavramlar ve Sorunlar), 9. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2009.

- DOĞAN İsmail, Dünden Bugüne Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009.
- ERALP H. Vasi, İnsan Hürriyeti ve İçtimai Kanunlar, Sosyoloji Dergisi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayını, C: 4-5, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1949.
- ERGÜN Mustafa, Eğitim Sosyolojisi, 4. Baskı, Ocak Yayınları, Ankara, 1994.
- ERSÖZ G. Aysel, Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti Tutum, Davranışlar ve Eşler Arası Sorumluluk Paylaşımı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

İÇLİ Tülin, Çocuk, Suç ve Sokak, Sokakta Yaşayan Suç İşleyen ve Suça Maruz Kalan Çocuklar, T.C. Başbakanlık, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını, 2009.

KIRAÇ Emine, Aile Eğitimi ve Önemi, ss., 93-98, V. Aile Şurası "Aile Destek Hizmetleri Bildirileri" 5-7 Kasım 2008, Ankara, T.C. Başbakanlık, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını.

MARSHALL Gordon, Sosyoloji Sözlüğü, (çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü) Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

SAYIN Önal, Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1990.

SOLAK Adem, Çocuklarda ve Gençlerde Şiddet, Saldırganlık ve Suçluluk Duyguları Açısından Anne-Baba Eğitimi, 14. Baskı, Hegem Yayınları, Ankara, 2009.

ŞAFAK Şükran, Ailede Sorumluluk Dağılımında Çocukların Yer Almasının Önemi" Eğitim ve Bilim 20 (99): 45-48, Ankara, 1996.

ÖZCAN A. Osman, Çocuk Nasıl Eğitilir, ss., 135-168, Ailede Çocuk Eğitimi, (hızl. İrfan Çayboyulu) T.C. Başbakanlık, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını, 2004.

ÖZPOLAT Abdulvahap, Toplumsallaşma Hedefleri Açısından 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı, Millî Eğitim Dergisi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, Yıl: 38, Sayı: 182, Bahar 2009, Ankara.

ÖZPOLAT Abdulvahap, Demokratik Vatandaşlık-Birlikte Yaşama Kültürü, Hegem Yayınları, Ankara, 2009.

UYŞAL Birkan, Siyasal Katılma ve Katılma Davranışına Ailenin Etkisi, TODAİE Yayınları, Ankara, 1984.

TURAN Mustafa, Tarih Boyunca Babaların Çocuklarına Öğütleri, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003.

YILDIRIM Ergün, Bir Modernite Rüyası: Ailenin Sonu mu? -Kütahya Yetiştirme Yurdu Örneği- Aile ve Toplum, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayını, Yıl: 7, Cilt: 2, Sayı: 8, Ocak-Mart 2005 Ankara.